

บทที่ 1

บทนำ

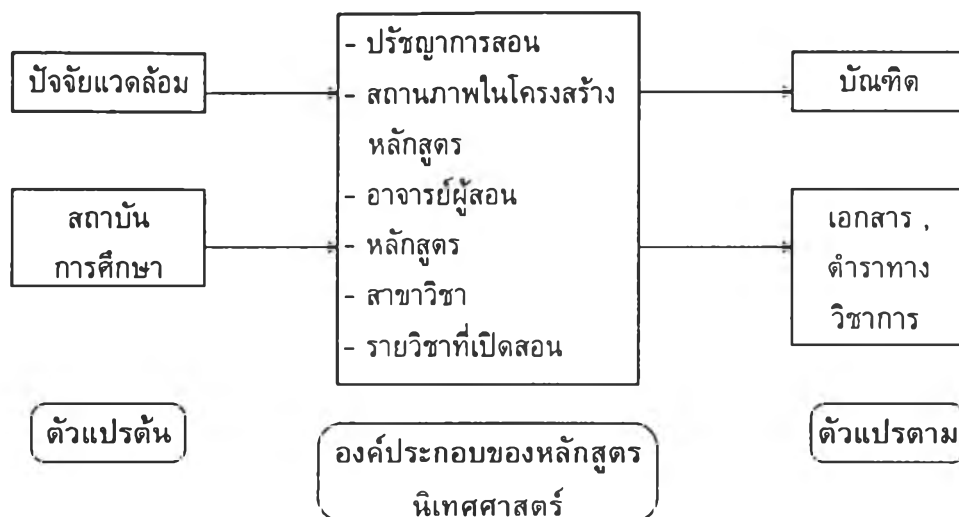
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สถาบันอุดมศึกษาในฐานะเป็นองค์กรทางวิชาการ มีหน้าที่โดยตรงในการให้การศึกษา โดยจัดการเรียนการสอนในสาขาต่างๆ ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อให้ความรู้ และประสบการณ์แก่นักศึกษาให้สามารถเป็นพลเมืองดีของประเทศ มีอาชีพ มีรายได้สามารถดูแลครอบครัว และให้ทำหน้าที่ตามสถานะและบทบาทของตนอย่างเหมาะสม อันเป็นหน้าที่หลักของสถาบันอุดมศึกษา

การศึกษาในระดับอุดมศึกษาไม่ว่าจะในหลักสูตรหรือสาขาวิชาใด ปัจจุบันนับได้ว่าเป็นความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ทั้งนี้ นอกจากเพื่อเป็นการสร้างความเจริญแก่มนุษย์ทั้งทางร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาแล้ว ยังเป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ และเป็นตัวนำในการเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางที่พึงประสงค์ ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงต้องมีความสอดคล้องต่อกันระหว่างความต้องการของมนุษย์ และสังคมของประเทศนั้นด้วย

เมื่อพิจารณาถึงสาขาวิชาที่จัดการเรียนการสอนขึ้นในประเทศไทย สาขานิติศาสตร์นับเป็นอีกศาสตร์หนึ่งซึ่งได้รับความสนใจ และมีผู้นิยมเข้าศึกษาเป็นอย่างมาก นับแต่ที่มีการเปิดสอนเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2482 ในหลักสูตรวิชาการหนังสือพิมพ์ ระดับอนุปริญญาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2530 : 26) จากนั้น ก็ได้พัฒนาเป็นหลักสูตรปริญญาตรีขึ้นที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2497 และขยายไปสู่ภูมิภาค เมื่อ พ.ศ. 2507 โดยจัดตั้งแผนกวิชาการสื่อสารมวลชน สังกัดคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ทั้งนี้ เพื่อผลิตบุคลากรด้านสื่อสารมวลชนไปเป็นกำลังสำคัญเพื่อส่งเสริมการพัฒนาประเทศ และรองรับต่อการขยายระบบการสื่อสารมวลชนในอันที่จะเป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาประเทศ รวมทั้งใช้เป็นเครื่องมือในการประชาสัมพันธ์ของภาครัฐในระยะแรกๆ (ถิรพันธ์ อนุวัชศิริวงศ์, 2533 : 18-19)

การศึกษาด้านนิติศาสตร์นับเป็นสาขาวิชาที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างสูง มีสถาบันอุดมศึกษาเปิดสอนเป็นจำนวนมาก แต่มีการตั้งคำถามถึงความเหมาะสมในด้านการประกันคุณภาพของบัณฑิต ความเหมาะสมของหลักสูตร ซึ่งผู้วิจัยสนใจศึกษาและหาคำตอบต่อประเด็นคำถามดังกล่าวภายใต้กรอบพิจารณากระบวนการผลิตบัณฑิตนิติศาสตร์ดังต่อไปนี้

ภาพความสัมพันธ์ดังกล่าวระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ ดำเนินไปอย่างมีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางสังคมอันเป็นปัจจัยนำเข้าที่สำคัญต่อกระบวนการผลิตบัณฑิตนิเทศศาสตร์ โดยตัวแปรต้นประการสำคัญ คือ ประเภทของสถาบันอุดมศึกษาที่เปิดสอน ทั้งนี้ เนื่องจากแต่ละมหาวิทยาลัย แม้จะมุ่งผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพออกไปรับใช้สังคมเช่นกัน แต่ก็มีปรัชญา หรือวัตถุประสงค์เบื้องหลังที่ต่างกัน นำไปสู่แนวทางการจัดหลักสูตรอันเป็นองค์ประกอบภายในและกระบวนการผลิตที่แตกต่างกัน รวมถึงเป็นผลต่อยังส่งออกอันเป็นผลผลิต คือ ตัวบัณฑิตและเอกสารตำราทางวิชาการที่แตกต่างกันออกไปด้วย

ในกระบวนการศึกษาพัฒนาการด้านนิเทศศาสตร์ ผู้วิจัยได้พิจารณาปัจจัยและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีผลต่อความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงของการศึกษาในแต่ละสถาบันอุดมศึกษาแขนงนี้ ตามกรอบแนวทางดังนี้

1. ปัจจัยทางสังคม
2. ประเภทของสถาบันอุดมศึกษาที่สอนด้านนิเทศศาสตร์
3. นักวิชาการ อาจารย์ผู้สอนด้านนิเทศศาสตร์
4. ปรัชญา แนวทางและวัตถุประสงค์ในการสอน
5. หลักสูตร
6. นักศึกษา, บัณฑิตด้านนิเทศศาสตร์
7. เอกสาร ตำราทางวิชาการ

1. ปัจจัยแวดล้อมทางสังคม

พัฒนาการของสาขานิเทศศาสตร์ในประเทศไทย ปัจจัยสำคัญที่น่าจะคำนึงถึงและน่าจะมีบทบาทต่อการศึกษาในแขนงดังกล่าวที่ไม่สามารถมองข้ามไปได้ คือ บริบทแวดล้อมทางสังคมต่าง ๆ อันได้แก่ อิทธิพลจากชาติตะวันตก นโยบายการจัดการศึกษาของภาครัฐ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อุตสาหกรรมสื่อสารมวลชน ความเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและแรงผลักดันจากสมาคมวิชาชีพด้านสื่อมวลชน รวมถึงศึกษาในรายละเอียดของสถาบันผู้หล่อหลอมนักนิเทศศาสตร์

อันได้แก่ สถาบันการศึกษา และศึกษาถึงกระบวนการฝึกฝนอบรมบุคลากร ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการก่อตัว ดำรงอยู่และพัฒนาต่อไปสำหรับสาขานิเทศศาสตร์ ในการศึกษาเพื่อให้เข้าใจถึงพัฒนาการดังกล่าว จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาบริบททุกส่วนประกอบควบคู่กันไปโดยมีอาจจะถึงส่วนใดส่วนหนึ่งได้ ซึ่งในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกใช้ปัจจัยดังกล่าวเป็นกรอบในการดำเนินการวิจัย (Research Framework) เพื่อให้สามารถเห็นภาพกระบวนการพัฒนาการของศาสตร์แขนงดังกล่าวได้อย่างชัดเจน

2. ประเภทของสถาบันที่เปิดสอนด้านนิเทศศาสตร์

นับเนื่องจากการเปิดสอนด้านนิเทศศาสตร์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2482 จนถึง พ.ศ.2540 จากการขยายตัวด้านตลาดแรงงานซึ่งต้องการบุคลากรด้านนิเทศศาสตร์เข้าไปรองรับต่อการพัฒนาทั้งในภาครัฐและเอกชน สถาบันการศึกษาทั้งที่สังกัดทบวงมหาวิทยาลัย และกระทรวงศึกษาธิการจึงได้เร่งผลิตนักนิเทศศาสตร์ เพื่อรองรับความต้องการดังกล่าว ในปี พ.ศ.2540 มีมหาวิทยาลัยที่จัดการสอนนิเทศศาสตร์ หรือสื่อสารมวลชน จำนวนทั้งสิ้น 48 แห่ง โดยจำแนกเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐ 8 แห่ง มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ 1 แห่ง มหาวิทยาลัยเอกชน 17 แห่ง รวมทั้งสถาบันราชภัฏ ซึ่งสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 36 แห่งโดยเปิดสอนด้านนิเทศศาสตร์ 22 สถาบัน

จากตัวเลขดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ภายในระยะเวลาไม่นานนักสาขานิเทศศาสตร์ ซึ่งนับว่ายังใหม่อยู่มากเมื่อเทียบกับสาขาวิชาอื่นๆ มีอัตราการเติบโตเป็นไปอย่างค่อนข้างรวดเร็ว และเป็นที่น่าสังเกตว่า มหาวิทยาลัยของเอกชนมีการเปิดสอนนิเทศศาสตร์ขึ้นเป็นจำนวนมาก และทั้ง 17 แห่งต่างล้วนเปิดในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน คือ ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530 - พ.ศ.2534)

อย่างไรก็ตาม จวบจนถึงปัจจุบัน การศึกษานิเทศศาสตร์นับเป็นคณะที่มีผู้สนใจสมัครเข้าศึกษาจำนวนมาก ในขณะที่รับได้ในจำนวนจำกัด ข้อมูลจากทบวงมหาวิทยาลัยรายงานว่าคุณานิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในแต่ละปีมีผู้สมัครประมาณปีละกว่า 30,000 คน แต่จำกัดจำนวนรับเพียง 150 คนเท่านั้น (ทบวงมหาวิทยาลัย, 2540) ทำให้สถาบันอุดมศึกษาทั้งภาครัฐ และเอกชนต่างเปิดสอนสาขาวิชานี้เพื่อรองรับต่อความต้องการของนักศึกษาเหล่านั้น อนึ่งเป็นที่น่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่งถึงการเติบโตและพัฒนาการของสาขาวิชานี้ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร สถานภาพปัจจุบันเป็นอย่างไร มีความเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ลักษณะการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวน่าจะมีทิศทางไปในแนวทางใด มีความผันผวนตามบริบททางสังคมหรือไม่ รวมถึงเอกลักษณ์และปรัชญาของสถาบันการศึกษาต่างๆ แตกต่างกันหรือไม่ ความแตกต่างดังกล่าวส่งผลต่อการผลิตบัณฑิต และคุณภาพของนักศึกษาอย่างไรบ้าง

จากการสำรวจรายละเอียดของหลักสูตรนิเทศศาสตร์ในทุกสถาบันพบว่า สถาบันอุดมศึกษาเอกชนส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับสาขาวิชาการโฆษณาและการประชาสัมพันธ์เป็นหลัก ด้วยมุ่งที่จะผลิตบัณฑิตออกไปรองรับต่อการขยายตัวในภาคธุรกิจเป็นสำคัญ ในขณะที่เมื่อเปรียบเทียบกับมหาวิทยาลัยของรัฐ ซึ่งเมื่อแรกเริ่มของการเปิดสอนสาขานิเทศศาสตร์ จะศึกษาในสาขาวิชาการด้าน

หนังสือพิมพ์ ทั้งนี้ เนื่องจากในช่วงของการเปิดดำเนินการในมหาวิทยาลัยของรัฐเป็นช่วงที่ยังไม่มีสื่อกระจายเสียงเกิดขึ้น หนังสือพิมพ์จึงนับเป็นสื่อที่มีบทบาทมากที่สุดในยุคนั้น รวมทั้งด้วยความเห็นชอบของรัฐบาลสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งมีนโยบายจะส่งเสริมวิชาชีพหนังสือพิมพ์ให้ก้าวหน้า (จุมพล รอดคำดี , 2529 : 1)

ความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของสถาบันการศึกษาซึ่งสอนด้านนิเทศศาสตร์ของไทย คือการเปิดสอนสาขานิเทศศาสตร์ในสถาบันราชภัฏ โดยเริ่มต้นเมื่อปีการศึกษา 2528 (สุกัญญา บุรณเดชาชัย, 2531: 59) ตามข้อกำหนดในพระราชบัญญัติวิทยาลัยครู (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2527 ซึ่งกำหนดว่า สถาบันราชภัฏจะมีภาระหน้าที่จะขยายฐานทางวิชาการนอกเหนือไปจากการศึกษาวิชาชีพครู จึงได้เปิดสอนสาขาวิชาชีพต่าง ๆ ที่อยู่ในความสนใจและเป็นความต้องการของตลาดเพิ่มมากขึ้น (นิเชต สุนทรพิทักษ์) โดยวางวัตถุประสงค์ในการศึกษาสาขานิเทศศาสตร์ไว้ว่า

1. เป็นการปรับปรุง พัฒนา และขยายฐานการศึกษาในสาขาเดิมที่มีอยู่
2. เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดแรงงานในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 และแผนพัฒนาการศึกษาระยะที่ 6
3. เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้สนใจสมัครเรียนสาขานิเทศศาสตร์

ในระยะแรก สถาบันราชภัฏมิได้เปิดสอนในสื่อกระจายเสียงหรือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ อย่างไรก็ตาม สาเหตุประการหนึ่งน่าจะมาจากความไม่พร้อมทางเทคโนโลยี และขาดเงินทุนสนับสนุนที่เพียงพอตามปรัชญาที่วางไว้ การเปิดสอนสาขานิเทศศาสตร์ในสถาบันราชภัฏจะเป็นไปเพื่อมุ่งพัฒนาท้องถิ่น และผลิตบุคลากรป้อนตลาดแรงงานในท้องถิ่นเป็นสำคัญ ซึ่งคล้ายคลึงกับแนวคิดของประเทศอังกฤษที่ต้องการผลิตวิชาชีพที่เป็นความต้องการของท้องถิ่น (กรมการฝึกหัดครู : 2527, 4) รวมถึงเพื่อชื่อเสียงและยกระดับความนิยมในสถาบันดังกล่าวด้วย เนื่องจากนักศึกษาจะมองว่าสถาบันอุดมศึกษาใดที่เปิดสอนนิเทศศาสตร์แล้วสาขาดังกล่าวจะกลายเป็น “ตัวชูโรง” ให้แก่สถาบันการศึกษานั้นอย่างทันตาเห็น (บุษบา ทับสี, 2534 : 41)

ช่วง พ.ศ. 2527 เป็นช่วงของการเพิ่มตัวแปรหลักอีกประเภทหนึ่งเมื่อการศึกษานิเทศศาสตร์ขยายตัวไปในมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช เพื่อรองรับต่อความต้องการของผู้ประสงค์จะเข้าศึกษาต่อด้านนิเทศศาสตร์ ซึ่งมหาวิทยาลัยปิดไม่สามารถรองรับได้ทั้งหมด รวมทั้งเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของประเทศในการพัฒนากำลังคนด้านสื่อสารมวลชนตามแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษาระยะที่ 5 โดยเปิดในระดับปริญญาตรี 4 ปี และปริญญาตรีต่อเนื่อง 3 ปี รวมทั้งหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพนิเทศศาสตร์ (1 ปี) และหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาการบริหารงานสื่อสารมวลชน (1 ปี) (10 ปี นิเทศศาสตร์ มธ., 2537 : 14)

พ.ศ. 2527 นี้เป็นระยะเวลาที่มีความเปลี่ยนแปลงสำคัญหลายประการเกิดขึ้นในสังคมไทย เข้าสู่ช่วงของการพัฒนาสู่ความเป็นอุตสาหกรรมใหม่ ตลาดแรงงานภาคเอกชนขยายตัวทวีความสำคัญมากขึ้น มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชจึงเริ่มเปิดหลักสูตรนิเทศศาสตร์ขึ้น เพื่อรองรับต่อความต้องการของผู้ที่ไม่สามารถเข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยปิดได้ ซึ่งเพียงในปีแรกที่เปิดรับนักศึกษา

มีผู้สมัครเข้าเรียนถึง 4,500 คน มากกว่าทุกสถาบันที่เปิดสอนในช่วงนั้นรวมกัน (กิริพันธ์ อนวัชศิริวงศ์, 2533 : 19) นอกจากนี้มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราชแล้วมหาวิทยาลัยเอกชนยังได้ขยายการสอนไปสู่สาขาวิชาใหม่ๆ เพิ่มขึ้นเพื่อรองรับต่อการขยายตัวของภาคธุรกิจ กล่าวคือ เกิดสาขาบริหารการสื่อสาร นิเทศศาสตร์ธุรกิจ และสารสนเทศ อันแสดงถึงแนวโน้มของการศึกษาที่ให้ความสำคัญต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจในภาคธุรกิจเอกชน ซึ่งต้องอาศัยระบบข้อมูลข่าวสารที่มีประสิทธิภาพเป็นปัจจัยนำไปสู่ความเป็นสังคมยุคข่าวสาร (Information Society) (จิรวรา อุษยากุล, 2536 : 641)

จากลักษณะการเปิดสอนในสถาบันต่างๆ ซึ่งทวีจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ในช่วงเวลาต่างกัน สิ่งที่น่าสนใจศึกษา คือ มหาวิทยาลัยของรัฐ เอกชน ทั้งที่สังกัดทบวง และกระทรวงศึกษาธิการ มีความพร้อมในการเปิดสอนสาขานี้แตกต่างกันอย่างไรหรือไม่ ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการบริหารจัดการหลักสูตรมีอะไรบ้าง และแต่ละประเภทของสถาบันมีความแตกต่างในด้านการผลิตบัณฑิตนิเทศศาสตร์อย่างไร

3. นักวิชาการ อาจารย์ผู้สอนด้านนิเทศศาสตร์

จากการขยายตัวอย่างรวดเร็วของการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ โดยเฉพาะตั้งแต่ พ.ศ.2527 เป็นต้นมา ปัญหาที่น่าสนใจ คือ สถาบันการศึกษาที่เปิดสอนด้านนิเทศศาสตร์มีความพร้อมด้านบุคลากรผู้สอนเพียงใดที่จะเปิดสอนในแต่ละสาขาวิชาที่ต้องใช้ความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน และต้องอาศัยอุปกรณ์การเรียนการสอนที่ทันสมัย มากขึ้นและราคาแพง

ทั้งนี้ ผู้บริหารและนักวิชาการในแวดวงนิเทศศาสตร์เองก็ยอมรับว่า การจัดการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ยังประสบปัญหาบุคลากรไม่น้อย ไม่ว่าจะเป็นด้านคุณวุฒิ อัตราส่วนของอาจารย์ต่อจำนวนนักศึกษา รวมถึงอาจารย์ผู้สอนเอง บางครั้งยังขาดการปรับตัวให้ทันต่อเทคโนโลยีที่พัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนได้รับการวิจารณ์ว่า เคยสอนอย่างไรก็ยังคงสอนแบบเดิม (กันทิมา ธนะโสภณ, 2538 : 33) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสถาบันราชภัฏ ซึ่งประสบปัญหาค่อนข้างมากในด้านความไม่พร้อม นอกเหนือไปจากการขาดแคลนห้องปฏิบัติการวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ ยังพบว่าอาจารย์ที่จบปริญญาโทด้านนิเทศศาสตร์ในสถาบันราชภัฏต่างจังหวัดมีน้อย ทำให้ต้องเชิญอาจารย์พิเศษจากมหาวิทยาลัยของรัฐมาสอน (บุษบา ทับสี, 2534 : 41-44) จนมหาวิทยาลัยของรัฐบางแห่ง เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เข้ามาให้การสนับสนุน โดยจัดหลักสูตรอบรมอาจารย์ของสถาบันราชภัฏดังกล่าวเพื่อไปสอนสาขานิเทศศาสตร์ (กันทิมา ธนะโสภณ, 2538 : 33) หรือแม้แต่มหาวิทยาลัยของเอกชนเองก็ยังขาดอาจารย์ผู้สอนอย่างพอเพียง ต้องเชิญอาจารย์จากมหาวิทยาลัยของรัฐไปสอนเช่นกัน พบว่า มีอาจารย์มหาวิทยาลัยของรัฐจำนวนไม่น้อยทีเดียว ซึ่งสอนพิเศษมหาวิทยาลัยเอกชนหลายแห่งในภาคการศึกษาเดียวกัน

จากสภาพการณ์ดังกล่าวนำไปสู่ข้อวิจารณ์ที่เกิดตามมาคือตัวอาจารย์ผู้สอนด้านนิเทศศาสตร์ไม่มีโอกาสได้พัฒนาคุณภาพทั้งในด้านของการค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติม และไม่มีเวลาทำงานวิจัยเพื่อแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ หรือการค้นคว้าเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาสาขาวิชาและแวดวง

สื่อสารมวลชน ให้ทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกไม่มีเวลาสำหรับการผลิตผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับสาขานิเทศศาสตร์

4. ปรัชญา แนวทาง วัตถุประสงค์ในการศึกษา

สืบเนื่องจากการพิจารณาด้านประเภทของสถาบันอุดมศึกษา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เมื่อพิจารณาจากช่วงเวลาการเปิดสอนด้านนิเทศศาสตร์ในช่วงระยะ 10 ปีที่ผ่านมา จะพบว่า มหาวิทยาลัยเอกชนมีอัตราการเติบโตเป็นอย่างรวดเร็วมาก กล่าวคือ ในระยะเวลาเพียง 2-3 ปีระหว่าง พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา เกิดคณะนิเทศศาสตร์ในมหาวิทยาลัยเอกชนขึ้นมาถึง 8 แห่ง ในขณะที่เมื่อเทียบกับการเติบโตของสาขาเดียวกันในมหาวิทยาลัยของรัฐจะมีพัฒนาการที่ช้ากว่า จากข้อมูลดังกล่าว เป็นที่น่าสังเกตและตั้งคำถามถึงความแตกต่างในกระบวนการขยายตัวว่า เหตุใดมหาวิทยาลัยเอกชนจึงเร่งเปิดดำเนินการในช่วงเวลาไล่เลี่ยกัน แต่มหาวิทยาลัยของรัฐกลับก้าวไปค่อนข้างช้ากว่า เมื่อเทียบกับแรกเริ่มที่เปิดสอนด้านหนังสือพิมพ์เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2482 ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สมมติฐานในเบื้องต้นที่สามารถอธิบายได้ประการหนึ่ง น่าจะมาจากปรัชญาการจัดหลักสูตรของแต่ละมหาวิทยาลัยที่แตกต่างกันไป โดยปรัชญา แนวคิด และวัตถุประสงค์ในการสอนด้านนิเทศศาสตร์น่าจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญไม่น้อยสำหรับการศึกษาในศาสตร์แขนงนี้ ทั้งนี้ เนื่องจากจะเป็นตัวกำหนดทิศทางการผลิตบุคลากรในสาขาวิชานิเทศศาสตร์ กล่าวคือ มหาวิทยาลัยเอกชนมุ่งเน้นผลิตบัณฑิต เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของภาคธุรกิจ และรองรับการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีที่นับวันจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับเป็นช่วงของการพัฒนาประเทศเข้าสู่ความเป็นอุตสาหกรรมใหม่ อันเป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญสำหรับการพัฒนาการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์

ในขณะที่เมื่อพิจารณาจากมหาวิทยาลัยของรัฐ วัตถุประสงค์ในการเปิดดำเนินการหลักสูตรนิเทศศาสตร์สอดคล้องกับความต้องการที่ระบุไว้ในแผนพัฒนาของภาครัฐและนโยบายของรัฐบาลเป็นสำคัญ ตัวอย่างเช่น การเปิดดำเนินการภาควิชาศิลปนิเทศในคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2525 ซึ่งมุ่งเน้น “การศึกษาส่งเสริมอาชีพ และเพื่อให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาการศึกษาระดับอุดมศึกษา ระยะที่ 5 ในการที่ส่งเสริมให้สถาบันอุดมศึกษาดำเนินกิจกรรมด้านทำนุบำรุงศิลปและวัฒนธรรมให้กว้างขวาง โดยเน้นการส่งเสริมจริยธรรม สงวนรักษาและการเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติ”

5. หลักสูตร

จากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาของการศึกษานิเทศศาสตร์ เนื้อหาและการจัดการหลักสูตรนับเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่จะปลูกฝังความรู้และหล่อหลอมบุคลากรออกไปเป็นทั้งนักวิชาการผู้สร้างสรรค์และพัฒนาองค์ความรู้ด้านนิเทศศาสตร์ หรือเป็นนักวิชาชีพผู้พัฒนาวงการสื่อสารมวลชนให้มีประสิทธิภาพและเข้มแข็งเพียงพอที่จะทำหน้าที่เป็นกลไกรับใช้สังคม

แต่ปัญหาที่ผ่านมาบัณฑิตนิเทศศาสตร์ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่า ถูกปลูกฝังให้เน้นความจำ ขาดการวิเคราะห์ ฝึกฝน และการประยุกต์ใช้ เนื้อหาหลักสูตรนิเทศศาสตร์ในประเทศไทยที่จัดขึ้น มุ่งเน้นฝึกฝนให้ผู้เรียนมีความรู้ทั่วไป คือเป็น generalist หากแต่ไม่ได้มุ่งเน้นไปที่ความสามารถ เฉพาะด้าน หรือความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง (specialist) อย่างแท้จริง

นอกจากนี้ องค์ประกอบอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งน่าจะมีความสำคัญและส่งผลต่อพัฒนาการด้าน นิเทศศาสตร์ของไทย คือ กระบวนการฝึกอบรมทางด้านวิชาชีพสื่อสารมวลชนที่บรรจุไว้ในหลักสูตร เมื่อพิจารณาความต้องการของตลาดแรงงานในสาขานิตเทศศาสตร์ ประกอบกับเทคโนโลยีสารสนเทศ ที่เจริญขึ้น สังคมต้องการนักนิเทศศาสตร์ที่เป็นผู้ชำนาญเฉพาะด้าน (Specialist) แต่เมื่อพิจารณาจากรายละเอียดและเนื้อหาหลักสูตรที่จัดการศึกษาขึ้นในประเทศไทยปัจจุบัน จะพบว่า นักศึกษาไทยในปัจจุบันขาดการฝึกฝนในกระบวนการวิเคราะห์และประยุกต์เชิงวิชาการ เพื่อนำไปใช้ปฏิบัติงานจริง (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2539 : 108) ลักษณะการเรียนการสอนมักเป็นการสื่อสารทางเดียว (one-way communication) กล่าวคือ เป็นการถ่ายทอดความรู้จากผู้สอนไปยังผู้เรียนโดยขาดการโต้ตอบจากนักศึกษา ซึ่งจะพิจารณาได้จากรายวิชาที่เปิดสอนและลักษณะการเรียนการสอนของแต่ละสาขาที่เน้นการท่องจำมากกว่า

อนึ่ง ความเป็น “วิชาชีพ” (Professional) แม้ว่าจะไม่ได้มีการบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หรือเป็นที่ยอมรับกันอย่างชัดเจนเหมือนในบางอาชีพ อาทิเช่น แพทย์ วิศวกร แต่กระแสนิยมเรียกร้องจากสังคมต่างต้องการนักนิเทศศาสตร์ที่มีความชำนาญ และผ่านกระบวนการศึกษา ฝึกฝน อบรมมาแล้วเป็นอย่างดี (Orawan Pilunowad, 1987 : 23)

ความเป็นวิชาชีพดังกล่าว เป็นปัจจัยหนึ่งที่ถูกจัดไว้ในการสอนด้านนิเทศศาสตร์ ทำให้นักนิเทศศาสตร์มีลักษณะเฉพาะหรือคุณสมบัติที่พิเศษแตกต่างไปจากผู้ที่ไม่ได้จบทางด้านนิเทศศาสตร์ มาโดยตรง ทั้งนี้ การสร้างความเป็นวิชาชีพโดยผ่านการศึกษาฝึกฝนจะเป็นเครื่องยืนยันถึงสมรรถนะในการทำงานของบุคคลซึ่งมีมาตรฐานตามความต้องการของหน่วยงาน เนื่องจากกระบวนการหล่อหลอมอบรมบุคลากรโดยใช้การฝึกฝนอบรมจะเป็นการปลูกฝังความรู้ ความคิด ความเข้าใจ ทักษะ ทักษะ จรรยาบรรณในการประกอบกร รวมถึงความชำนาญเฉพาะด้านในสาขานั้นๆ ซึ่งผู้ที่ไม่ได้จบในสาขานี้ไม่สามารถแสวงหาได้ ดังที่ บุญรักษ์ บุญยะเขตมาลา (2527: 155) ได้นิยามลักษณะของความเป็นวิชาชีพอันเป็นที่พึงประสงค์ของหน่วยงานว่า ควรประกอบด้วย

1. วิธีคิดและการทำงานเฉพาะซึ่งมีพื้นฐานรวมกันอยู่ที่องค์ความรู้ที่กว้างขวางและซับซ้อน
2. ความสามารถใช้ความชำนาญเฉพาะเพื่อสร้างความเชื่อมั่นจากกลุ่มที่อยู่ภายนอก
3. ความผูกพันภายในองค์กรของตน
4. ข้อกำหนดขั้นต้นของการเข้าสู่วิชาชีพ เช่น ปริญญาบัตร, ใบอนุญาต
5. ข้อกำหนดทางจริยธรรมที่กำหนดมาตรฐานการปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งบุคคลต้องยึดถือและปฏิบัติตาม
6. ความตระหนักถึงความจำเป็น ในการยกย่องผู้ที่ปฏิบัติงานในวิชาชีพดังกล่าวได้ตามมาตรฐานที่วางไว้ร่วมกัน

หัวข้อหนึ่งที่ได้มีการถกเถียงกันมาตลอดระหว่างนักนิเทศศาสตร์ และผู้ประกอบวิชาชีพสื่อสารมวลชน คือ ความจำเป็นในการศึกษาและอบรมทางนิเทศศาสตร์ ก่อนจะเข้าสู่อาชีพสื่อมวลชน (Chia-Shih Hsu Crispin Maslog and Tong-Jae Cho , 1972) เนื่องจากในปัจจุบันพบว่า มีบุคลากรจำนวนมากไม่น้อยที่ทำงานในแวดวงสื่อสารมวลชนโดยไม่ได้จบสาขานิเทศศาสตร์ แต่ประสบความสำเร็จมากกว่าบัณฑิตที่สำเร็จทางด้านสื่อสารมวลชนเอง โดยมีหลักฐานอ้างอิงจากการวิจัยของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ซึ่งสำรวจเมื่อ พ.ศ. 2537 เนื่องในโอกาสครบรอบ 10 ปีสาขานิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พบว่า นักนิเทศศาสตร์ที่จบออกไปจำนวนไม่น้อยไม่มีโอกาสประกอบวิชาชีพตามสาขาที่สำเร็จมา ในขณะที่ผู้อยู่ในแวดวงการสื่อสารมวลชนปัจจุบันกลับเป็นผู้ไม่เคยเรียนนิเทศศาสตร์มาก่อน

จากข้อมูลและประเด็นที่น่าสนใจดังกล่าว จึงเป็นสิ่งที่ต้องค้นคว้าและหาคำตอบให้ได้ว่า โดยแท้ที่จริงแล้ว การศึกษานิเทศศาสตร์จำเป็นหรือไม่ต่อการประกอบวิชาชีพด้านสื่อสารมวลชนปัจจุบัน กระบวนการฝึกฝนอบรมทางวิชาชีพนิเทศศาสตร์มีความจำเป็นเพียงใดต่อพัฒนาการด้านนิเทศศาสตร์ และการฝึกฝนที่บรรจุอยู่ในหลักสูตรการศึกษาในสถาบันอุดมศึกษามีความเหมาะสมต่อความต้องการที่แท้จริงของสังคมหรือไม่ เพียงใด รวมทั้งได้รับผลกระทบต่อบัณฑิตแวดล่อมอื่น อาทิเช่น นโยบายด้านการศึกษาของภาครัฐ นโยบายการสื่อสาร ระบบราชการ กลไกความต้องการของตลาด และสภาวะทางเศรษฐกิจหรือไม่ อย่างไร ซึ่งหลักฐานที่จะได้รับจากงานวิจัยนี้ น่าจะใช้เป็นข้อมูลสนับสนุน หรือใช้ค้นคว้าศึกษาต่อ เพื่อหาคำตอบต่อคำถามดังกล่าวได้

6. นักศึกษา บัณฑิตด้านนิเทศศาสตร์

นอกจากสภาพแวดล้อมภายนอก อันมีผลต่อการปรับปรุงเนื้อหาหลักสูตรและขยายขอบเขตการศึกษาแล้ว ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ไม่สามารถมองข้ามไปได้ คือ การหล่อหลอมนักนิเทศศาสตร์ภายในสถาบันอุดมศึกษาเอง ซึ่งเท่าที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน สามารถพิจารณาได้ใน 2 มุมมอง ในมุมมองแรก สถาบันอุดมศึกษาที่ผลิตบัณฑิตจำนวนน้อย ด้วยมุ่งที่จะพัฒนาคุณภาพบัณฑิตสาขานิเทศศาสตร์เป็นสำคัญจะประสบปัญหาขาดแคลนบุคลากรที่มีคุณภาพ แต่ในขณะเดียวกัน เมื่อมองจากอีกแง่มุมหนึ่ง สถาบันที่ต้องการตอบสนองหรือรองรับความต้องการของตลาดก็มักผลิตบัณฑิตจำนวนมาก ทำให้เกิดปัญหาทรัพยากรบุคคลด้านนิเทศศาสตร์ด้อยประสิทธิภาพดังความเห็นของจุมพล รอดคำดี ซึ่งได้แสดงทัศนะไว้ว่า

“...ที่ผ่านมา คนในแวดวงนิเทศฯ มองว่าเรายังขาดนักนิเทศฯ แต่ไม่ใช่ในเชิงปริมาณ แต่เราขาดนักนิเทศฯ ที่มีศักยภาพ ซึ่งสภาพปัจจุบัน คือสถาบันการศึกษาส่วนใหญ่ไม่รับผิดชอบว่าบัณฑิตที่ผลิตออกมาจะมีประสิทธิภาพแค่ไหน...”

(จุมพล รอดคำดี, 2540)

สิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่ง สืบเนื่องจากการผลิตบัณฑิตทั้งในมหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชน เมื่อพิจารณาจากจำนวนบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษา และข้อวิจารณ์เปรียบเทียบระหว่างคุณภาพการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยทั้งสองนี้แล้ว นำไปสู่คำถามที่พึงต้องแสวงหาคำตอบว่า ผู้ประกอบ

การและตลาดแรงงานมีการคัดเลือกหรือพิจารณาจากประเภทของสถาบันที่จบมาหรือไม่ เพราะได้มีการวิจารณ์เป็นอย่างมากต่อคุณภาพของบัณฑิตที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยรัฐและเอกชน ดังเช่นที่ ขวลิต ปัญญาลักษณ์ ได้แสดงความเห็นในการสัมมนาเรื่อง “นักนิเทศศาสตร์ที่พึงประสงค์ในทศวรรษหน้า” ซึ่งจัดโดยมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ. 2538 ว่า นักศึกษามหาวิทยาลัยมีความเป็นเด็กหลง ทั้งความคิดและปฏิบัติ หรือ ดังที่บุญเลิศ ช่างใหญ่ ตั้งข้อสังเกตในงานสัมมนาเดียวกันนี้ว่า ปัจจุบันผู้มาสมัครงานด้านหนังสือพิมพ์ ส่วนใหญ่เป็นบัณฑิตจากสถาบันราชภัฏ มักไม่พบผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หรือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นอกจากจะพิจารณาที่สถาบันการศึกษาแล้ว ในด้านเนื้อหาของหลักสูตรก็มีผลต่อคุณภาพของบัณฑิตเช่นกัน ความเห็นที่นักวิชาการและเจ้าของกิจการ หรือผู้ประกอบการต่อการขาดแคลนทางด้าน “ปริมาณ” และ “คุณภาพ” นี้ยังมีได้มีบทสรุปที่แน่นอนนัก ทั้งนี้ ในบางสาขาของนิเทศศาสตร์ก็ยังมีความต้องการนักนิเทศศาสตร์อยู่อีกมาก โดยเฉพาะในสาขาที่ต้องการฝึกฝนทักษะและใช้เครื่องมือมาก เช่น สาขาวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ ที่ต้องใช้ความชำนาญในด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ (ราชันย์ อุเชิน , 2538 : 81) นอกจากนี้ ในอีกหลายองค์กร เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน ยังต้องการบุคลากรมาระดมความคิดในการใช้สื่อเพื่อรณรงค์และแก้ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้น เนื่องจากที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน องค์กรดังกล่าวยังขาดผู้มีความรู้เรื่องนี้อีกมาก (มานพ อุดมเดช , 2538 : 19)

สำหรับในด้าน “คุณภาพ” ของนักนิเทศศาสตร์ คำวิจารณ์ที่มักได้ยินอยู่เสมอ ๆ คือ นักนิเทศศาสตร์ที่ถูกผลิตออกมามีคุณภาพมากหรือน้อยเพียงใด มีคำกล่าวว่า คนที่ทำงานด้านนิเทศศาสตร์ไม่จำเป็นต้องจบด้านนิเทศศาสตร์ แต่จะจบปริญญาตรีสาขาใดก็ได้ จากมหาวิทยาลัยใดก็ได้ ไม่มีความแตกต่างกัน เพราะผู้ที่จบทางด้านนิเทศศาสตร์มาโดยตรงบางครั้งยังมีข้อด้อยกว่าผู้ที่จบสาขาอื่น เช่น มีระบบความคิดที่ไม่ชัดเจน ไม่รู้จักสร้างความสัมพันธ์ของเหตุและผล ขาดความสามารถเชิงวิเคราะห์ รู้จักแต่เทคนิควิธีการ แต่ไม่สามารถอธิบายถึงสาเหตุหรือวิธีการได้ (สุขจิต ศรีสุคนธ์, 2538 : 54) รวมถึงมีบัณฑิตจำนวนไม่น้อยที่ยังยึดติดกับภาพพจน์ ไม่สู้งานต่างจากกลุ่มที่ไม่ได้จบสาขานิเทศศาสตร์ ซึ่งจะมีความพยายามและอดทนต่องานหนักมากกว่า (มานพ อุดมเดช, 2538 : 50)

อย่างไรก็ตาม ต่อข้อวิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าวมีผู้มองในแง่บวกตรงกันข้ามว่า ปัจจุบันบัณฑิตนิเทศศาสตร์ของไทยมีมาตรฐานมากขึ้นแล้วทั้งด้านความรู้และทักษะการทำงาน รวมถึงหลักสูตรการศึกษาปัจจุบันก็มีความเหมาะสม ดังที่ พงษ์ศักดิ์ พยัฆวิเชียร ได้เสนอมุมมองที่แตกต่างออกไปว่า

“...สิ่งที่เป็นพื้นฐานที่มหาวิทยาลัยจัดสอนมันดีอยู่แล้ว และต้องสอนให้เขาพร้อมที่จะเอามันไปใช้ได้ตามความเป็นจริงด้วย เทียบง่าย ๆ ก็คือ ตอนนั้นมหาวิทยาลัยทำขนมปังสำเร็จรูปออกมาเลย มันก็มีสุกบ้างดิบบ้าง สุก ๆ ดิบ ๆ ก็มี มันน่าจะผลิตแบ่งที่มีคุณสมบัติดีออกมาดีกว่า แล้วเอามาปั้นกันเองทีหลัง..”

(พงษ์ศักดิ์ พยัฆวิเชียร , 2540 : 156)

ปัญหาที่เกิดขึ้นอีกประการหนึ่ง อันเนื่องมาจากปรัชญาการสอนในแต่ละมหาวิทยาลัย จะพบว่า มักเน้นให้นักศึกษาเป็นผู้ที่มีความรู้ทั่วไป หากแต่ไม่ชำนาญในความรู้เฉพาะด้าน โดยเฉพาะกระบวนการฝึกฝนอบรม กล่าวคือ สอนให้เป็น Generalist มากกว่า Specialist จนทำให้ถูกมองว่าบัณฑิตนิเทศศาสตร์ที่จบไปมีความสามารถคล้าย “เปิด” คือมีความรู้มากแต่ไม่ชำนาญ อันเนื่องมาจากการเรียนวิชาที่หลากหลายเกินไป (ราชันย์ อุเชิน, 2538 : 47) ซึ่งหากมองในแง่ดีอาจเห็นว่าเป็นทำให้บัณฑิตมีความรู้ในแนวกว้าง สามารถยืดหยุ่นได้ตามเงื่อนไขและปัจจัยทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ในขณะเดียวกันทำให้ผู้ที่ฝึกปฏิบัติงานขาดความลึก หรือความเชี่ยวชาญเพียงพอที่จะปฏิบัติงานอย่างมีประสิทธิภาพได้ เหตุผลที่ทำให้หลักสูตรนิเทศศาสตร์มีลักษณะดังกล่าว คือ การมีทรัพยากรที่จำกัดไม่อาจพัฒนาการศึกษาเป็น Specialist ได้ รวมทั้งการควบคุมจากโครงสร้างเบืองบนในสังคมที่จำกัดขอบเขตการขยายตัวของวิชาชีพนิเทศศาสตร์

7. เอกสาร ตำราทางวิชาการด้านนิเทศศาสตร์

นับแต่แรกเริ่มมีการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ขึ้นในประเทศไทย งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารมวลชนเท่าที่ผ่านมามองว่า ขาดการศึกษาในเชิงวิเคราะห์และวิจารณ์ มุ่งเพียงศึกษาสภาพปัญหาปัจจุบันและทำนายแนวโน้มอนาคตของสื่อสารมวลชนไทย ซึ่งแม้จะจบจนถึงปัจจุบันก็ยังไม่มียงานใดที่รวบรวมประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการศึกษาและฝึกอบรมด้านนิเทศศาสตร์ที่ชัดเจนพอจะเป็นหลักฐานอ้างอิงได้ ทั้งๆ ที่พัฒนาการที่ผ่านมามีของวิชาการแขนงนี้มีอุปสรรคและข้อจำกัดหลายประการ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น และน่าจะได้มีผู้ศึกษา ค้นคว้า เพื่อหาคำตอบและเสนอแนวทางการแก้ไขอันเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาวิชาการด้านนี้

นอกจากนั้น การศึกษาเรื่องราวของสื่อมวลชนระดับมหภาค(Macro) ทั้งในและต่างประเทศ ก็ยังมีจำนวนน้อย การวิจัยที่ผ่านมามีขอบเขตแคบกว่าระดับประเทศ คือเป็นการวิจัยในระดับชุมชนและปัจเจกบุคคล ส่วนเอกสารงานวิจัยในระดับมหภาคที่ได้มีการดำเนินงานและรวบรวมเป็นหลักฐานสำหรับอ้างอิง คือ งานวิจัยของ อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ (2527) ซึ่งได้รวบรวมองค์ความรู้ทางด้านนิเทศศาสตร์ตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2527 แต่ก็ยังเป็นงานวิจัยที่มุ่งเพียงบรรยายถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการศึกษา ขาดการวิเคราะห์ วิจารณ์และมิได้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของการศึกษาเข้ากับปัจจัยแวดล้อมอื่นให้เห็นได้ชัดเจนเท่าที่ควร

จากความสำคัญดังกล่าว ผู้วิจัยตระหนักถึงความจำเป็นของความต่อเนื่องในการสังสมองค์ความรู้ดังกล่าว จึงเลือกศึกษาถึงประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ในประเทศไทยในลักษณะของการรวบรวมประวัติศาสตร์ นับตั้งแต่แรกเริ่มของการศึกษาสาขา นิเทศศาสตร์จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2540) ด้วยความเชื่อว่าการศึกษาอดีตจะทำให้รู้จักปัจจุบันและเข้าใจได้ดีถึงอนาคต รวมถึงสามารถทำนายอนาคตได้อย่างใกล้เคียง มีเหตุผลประกอบที่เหมาะสม ดังที่ สนิทน์ สิทธิรักษ์ ได้กล่าวว่า “การทบทวนอดีตด้วยมรรควิธีทางวิชาการ เพื่อสร้างรากฐานอันแข็งแรงให้แก่ต่อมของอนาคตย่อมเป็นเรื่องที่จำเป็น” (สนิทน์ สิทธิรักษ์, 2535)

ในการศึกษางานวิจัยที่ผ่านมาของอุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ ได้เสนอแนวทางสำรวจวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาพัฒนาการของสาขาวิชานิติศาสตร์สำหรับผู้สนใจที่จะค้นคว้าเพิ่มเติมไว้ดังต่อไปนี้

1. การศึกษาวิเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี สาระ วิธีการของตำรา งานวิจัย รวมทั้งวิทยานิพนธ์ในสาขาวิชานิติศาสตร์โดยละเอียด เพื่อให้เห็นสภาวะ ทิศทางและคุณค่าของสาขาวิชาดังกล่าวที่มีต่อสังคมไทย
2. การวิจัยในลักษณะที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับวิชาการศาสตร์อื่น ๆ ทางสังคม
3. การค้นคว้าข้อมูลเพิ่มเติมจากแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล เช่น ตัวผู้เรียน (ทั้งที่สำเร็จการศึกษาแล้ว และกำลังศึกษาอยู่)
4. การวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาสาขาวิชานิติศาสตร์ในระดับอาชีวศึกษาและวิทยาลัยครู รวมถึงการจัดฝึกอบรมและการสอนระยะสั้น โดยสถาบันของรัฐและเอกชน เพื่อสำรวจขอพบช่วยการศึกษาและศักยภาพในการผลิตบุคลากรทางด้านการศึกษา

จากข้อเสนอแนะดังกล่าว ผู้วิจัยได้อาศัยเป็นเครื่องชี้สำคัญสำหรับวางแนวทางในการกำหนดขอบเขตงานวิจัยนี้ เพื่อมุ่งจะศึกษาวิเคราะห์สถานการณ์ขององค์ความรู้ด้านนิติศาสตร์ไทยในปัจจุบัน ไม่เพียงแต่เป็นการศึกษาในลักษณะของการรวบรวมและรายงานประวัติศาสตร์ หากแต่ยังเป็นการศึกษา วิเคราะห์เพื่อเสนอแนะแนวทางและการพัฒนาไปสู่แนวโน้มที่พึงประสงค์ และมีศักยภาพทัดเทียมกับนานาชาติอารยประเทศ

ในการกำหนดกรอบการศึกษา นอกเหนือไปจากการใช้ข้อเสนอแนะข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยได้พิจารณาปัจจัยแวดล้อมหลายประการที่มีบทบาทต่อวิชาการสื่อสารมวลชนดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น คือ ปัจจัยทางสังคม และศึกษาถึงกระบวนการฝึกฝนอบรมบุคลากร นับเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการก่อตัว ดำรงอยู่และพัฒนาต่อไปสำหรับสาขาวิชานิติศาสตร์ ในการศึกษาเพื่อให้เข้าใจถึงพัฒนาการดังกล่าว จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง ที่จะต้องศึกษาบริบททุกส่วนประกอบควบคู่กันไป โดยมีอาจจะทั้งส่วนใดส่วนหนึ่งได้ ซึ่งในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้เลือกใช้ทั้งปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นกรอบในการดำเนินการวิจัย (Research Framework) เพื่อให้สามารถเห็นภาพของกระบวนการพัฒนาการของศาสตร์แขนงดังกล่าวนี้ได้อย่างชัดเจน

นอกจากนั้น ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งที่จะเสริมจุดบกพร่องของการศึกษาและวิจัยด้านนิติศาสตร์ที่ผ่านมา โดยศึกษาพัฒนาการด้านนิติศาสตร์ในประเทศไทยทั้งในด้านกว้างและด้านลึก เมื่อพิจารณาทางด้านกว้าง หมายถึง การมองออกไปนอกตัวสถาบันการศึกษา เนื่องจากระบบการศึกษาเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งในสังคม จึงมีบริบทแวดล้อมมากมายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในขณะเดียวกัน การพิจารณาจากมิติด้านความลึก หมายถึง ศึกษาการสังสมองค์ความรู้ของสาขาดังกล่าว โดยศึกษาพัฒนาการที่ผ่านมา ซึ่งมาผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาเพื่อตอบประเด็นปัญหาต่อไปนี้

- เมื่อพิจารณาการก่อตัวและเติบโตของสาขาวิชานิติศาสตร์ ที่ต้องเผชิญกับปัจจัยทางสังคมอันเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขของเวลา ปัจจัยดังกล่าวมีผลต่อการศึกษานิติศาสตร์ของไทยหรือไม่ และหากมีเป็นไปในรูปแบบใด

- การศึกษาด้านนิเทศศาสตร์มีการปรับตัว หรือมีพัฒนาการอย่างไรในด้านปรัชญาการสอน การบริหารงาน เนื้อหาหลักสูตร และสาขาวิชา เพื่อให้ศาสตร์แขนงนี้ดำรงอยู่ได้นับแต่แรกจวบจน ถึงปัจจุบัน

- มหาวิทยาลัยรัฐและเอกชน รวมถึงสถาบันราชภัฏมีความแตกต่างกันอย่างไร ในด้าน ปรัชญา วัตถุประสงค์ ลักษณะการบริหารจัดการหลักสูตร สาขาและเนื้อหาวิชา รวมทั้งอาจารย์ ผู้สอนด้านนิเทศศาสตร์

- กระบวนการจัดฝึกอบรมทางด้านนิเทศศาสตร์ในสถาบันการศึกษาของรัฐ เอกชนและ สถาบันราชภัฏแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร

- การจัดการบริหารหลักสูตรนิเทศศาสตร์ในปัจจุบันเหมาะสม และตอบสนองต่อการพัฒนา ประเทศ ความต้องการของตลาดแรงงาน และทันต่อกระแสความเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยี ด้านการสื่อสาร หรือไม่ อย่างไร

- เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการต่าง ๆ ด้านนิเทศศาสตร์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน มีความเหมาะสมหรือไม่ทั้งในด้านคุณภาพ (ความเหมาะสมของเนื้อหา ประโยชน์ที่ได้รับ) และปริมาณ (หมายถึงความเพียงพอกับความต้องการของนักวิชาการ และนักศึกษา)

ปัญหানাในการวิจัย

1. บัณฑิตวุฒิทางสังคมต่าง ๆ เช่น นโยบายของรัฐ ทั้งที่ปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ แผนการสื่อสารแห่งชาติ แผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ อุตสาหกรรมเทคโนโลยี ด้านการสื่อสารมวลชน และกระแสด้านความต้องการของตลาดแรงงาน มีผลต่อการศึกษาด้าน นิเทศศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษาของไทยอย่างไร

2. มีปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อความแตกต่างในการศึกษา และพัฒนาการของสาขานิเทศศาสตร์ ในสถาบันอุดมศึกษาที่สังกัดทบวงมหาวิทยาลัยทั้งของรัฐและเอกชน สถาบันอุดมศึกษาที่สังกัด กระทรวงศึกษาธิการ และมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ

3. กระบวนการจัดการฝึกฝนอบรมวิชาชีพนิเทศศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ เอกชน สถาบันราชภัฏ และมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐมีความแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร

4. มีปัญหาใดบ้างที่เกิดขึ้นต่อสถานภาพของสาขานิเทศศาสตร์ในปัจจุบัน สาเหตุและ แนวทางในการดำเนินการต่อปัญหาดังกล่าวควรเป็นไปในทิศทางใด

5. แนวโน้มการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ในประเทศไทยควรมีทิศทางเป็นไปอย่างไร

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการ ความเป็นมาของการศึกษาสาขานิเทศศาสตร์ในมหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชนในประเทศไทย ในลักษณะที่สัมพันธ์กับสภาพเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและ เทคโนโลยีการสื่อสารมวลชนในแต่ละยุคสมัย

2. เพื่อศึกษาสถานภาพปัจจุบันของการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ ทั้งในรายวิชาที่เป็น การศึกษาด้านเนื้อหาทฤษฎี และวิชาที่ว่าด้วยการฝึกฝนอบรมหรือฝึกปฏิบัติงาน

3. เพื่อศึกษาพัฒนาการที่เกิดขึ้นกับองค์ประกอบต่าง ๆ ของการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ อันได้แก่ โครงสร้างหลักสูตร ปรัชญาการสอน รายวิชา สาขาวิชาที่เปิดสอน เอกสาร ตำราทาง วิชาการ และอาจารย์ผู้สอน

4. เพื่อศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคของการบริหารจัดการหลักสูตรนิเทศศาสตร์ในปัจจุบัน ทั้งในสถาบันของรัฐ เอกชน ทั้งที่สังกัดทบวงมหาวิทยาลัยและสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ และกลไก การพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคดังกล่าว

5. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์แนวโน้มของการศึกษาสาขานิเทศศาสตร์ในประเทศไทย

ขอบเขตของการศึกษา

วิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการของการศึกษาและฝึกอบรมด้านนิเทศศาสตร์ในประเทศไทย” กำหนดขอบเขตศึกษาข้อมูลจากการศึกษาสาขานิเทศศาสตร์ สาขาวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน ในมหาวิทยาลัยทั้งของรัฐและเอกชนที่จัดการเรียนการสอนระดับปริญญาตรี ในคณะหรือสาขานิเทศศาสตร์ วารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน รวมทั้งสถาบันการศึกษาที่สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ คือ สถาบันราชภัฏ ตั้งแต่การเปิดดำเนินการครั้งแรก คือ พ.ศ.2482 ถึง ปี พ.ศ.2540 โดยใช้การ รวบรวม วิเคราะห์เอกสารเพื่อใช้เป็นหลักฐานข้อมูลสำคัญประกอบการนำเสนอ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการความเป็นมาของการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ในสถาบันอุดมศึกษาของประเทศไทย ทั้งในด้านการพัฒนาของความรู้ทางวิชาการในภาคทฤษฎีและการจัดการฝึกอบรมเพื่อเตรียมบุคลากรออกสู่การประกอบวิชาชีพสื่อสารมวลชน

2. ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษาสาขานิเทศศาสตร์ กับปัจจัยทางสังคม อันได้แก่ ภาวะเศรษฐกิจ การเมือง นโยบายของรัฐ อุดสาหกรรมสื่อสารมวลชน การเมืองและความเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีสื่อสารมวลชนในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ

3. เป็นแนวทางสำหรับบุคลากรในแวดวงวิชาการนิเทศศาสตร์นำไปใช้เป็นข้อมูล เพื่อพัฒนาการศึกษาในสาขาดังกล่าวให้มีศักยภาพ และตรงกับความต้องการของสังคมปัจจุบัน

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

1. นิเทศศาสตร์ หมายถึง สาขาวิชาที่ว่าด้วยกระบวนการติดต่อสื่อสารจากบุคคล หรือ สื่อมวลชน ผ่านเครื่องมือหรือช่องทางการสื่อสาร ไปยังประชาชน หรือมวลชน ซึ่งในประเทศไทย สาขานิเทศศาสตร์ จะจำแนกกลุ่มวิชาที่จะศึกษาว่า ได้แก่

- วิทยุและโทรทัศน์
- ภาพยนตร์ , ภาพนิ่ง
- วาทยุทธหรือสื่อสารการแสดง
- นิเทศศิลป์
- นิเทศศาสตร์ธุรกิจ หรือ การสื่อสารการตลาด
- การจัดการสารสนเทศ หรือเทคโนโลยีสารสนเทศ
- หนังสือพิมพ์, สิ่งพิมพ์ หรือวารสารศาสตร์

- การโฆษณาและการประชาสัมพันธ์

2. วารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน หมายถึง การศึกษาระดับปริญญาตรีในสาขาวิชาที่ว่าด้วยการสื่อสารมวลชน โดยมีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่า “นิเทศศาสตร์” และสามารถใช้ในการความหมายเดียวกันได้

3. พัฒนาการ หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงทั้งในการเปิดสาขาใหม่ การปรับปรุงเนื้อหาหลักสูตรและกระบวนการวิชา ทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ อันเป็นผลมาจากปัจจัยทางสังคม เช่น เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ที่เปลี่ยนไปตามเหตุการณ์ช่วงระยะเวลาต่าง ๆ

4. การฝึกอบรมด้านนิเทศศาสตร์ หมายถึง รายวิชาหรือหลักสูตรที่จัดขึ้นในคณะนิเทศศาสตร์ หรือวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน เพื่อมุ่งเพิ่มพูนศักยภาพให้แก่ นักศึกษานิเทศศาสตร์ในด้านทักษะหรือความชำนาญในการปฏิบัติงาน ทั้งด้านการบริหารงาน การใช้อุปกรณ์เทคโนโลยีด้านการสื่อสารมวลชน และการฝึกงานภายนอก ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในการทำงานด้านสื่อสารมวลชน ปลูกฝังทัศนคติที่ต่องานและปลูกฝังจรรยาบรรณวิชาชีพนิเทศศาสตร์ ทั้งนี้ เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการเป็นผู้ปฏิบัติงานด้านนิเทศศาสตร์ที่มีประสิทธิภาพ

5. สถานภาพ หมายถึง ลักษณะการบริหารจัดการหลักสูตรนิเทศศาสตร์ในปัจจุบัน ทั้งในด้านวัตถุประสงค์การจัดการศึกษา รายละเอียดหลักสูตร สาขาวิชาที่ศึกษา การจัดแผนการศึกษา เนื้อหาวิชา จำนวนและคุณวุฒิของอาจารย์ผู้สอน ทรัพยากรต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับการศึกษานิเทศศาสตร์ เช่น เอกสาร ตำราทางวิชาการ งานวิจัย

6. การศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ หมายถึง การเรียนระดับปริญญาตรีในคณะนิเทศศาสตร์ คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน หรือสาขาวิชานิเทศศาสตร์ที่สังกัดอยู่ในคณะอื่น เช่น คณะบริหารธุรกิจ ศิลปศาสตร์ หรือมนุษยศาสตร์ ในสถาบันอุดมศึกษาสังกัดทบวงมหาวิทยาลัยทั้งมหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชน มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ และสถาบันอุดมศึกษาในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ